

A gazdasági kamarák gazdaságfejlesztési szerepvállalása

© SZILÁGYINÉ FÜLÖP Erika
Miskolci Egyetem, Miskolc
vgterika@uni-miskolc.hu

Hazánkban a gazdasági kamarák – közjogi formájukból adódóan – a gazdaság szervezésében és fejlesztésében, az infrastruktúra megteremtésében, javításában, a gazdasági döntéshozatalban és a közigazgatásban - a Kormány gazdaságpolitikai célkitűzésével összhangban – nagyobb súllyal vesznek részt, mint a - sajátos jogtörténeti okok folytán – magánjogi alapon, önkéntesen szerveződő, érdemi jogosítványokkal csak kivételesen rendelkező kamarák. E mellett a vállalkozói érdekképviselő tekintetében (szervezettségénél, taglétszámánál fogva) a kormányzat egyik legjelentősebb partnerének tekinthetők. Az általuk ellátott szerepekkel összhangban vizsgálni kell a kamarák gazdaságszervezésben betöltött helyét, szerepét, majd a törvény által ráruházott gazdaságfejlesztési, vállalkozásfejlesztési, közjogi feladatokat. Arra keressük a választ, betöltik-e szerepüket, a kormányzatnak partnerei lehetnek-e a gazdaságfejlesztési stratégia kialakításában és az ebből következő feladatok ellátásában.

A kamarák helye a gazdaságszervezés rendszerében

A gazdaságszervezés a piacgazdaságban a következő három szintet foglalja magába (Farkas, 2000):

- állami szféra (vagy politikai makro szféra): állami, kormányzati szervezetek (meghatározott törvényhozó, végrehajtó és ellenőrző tevékenységekkel),
- mikro szféra: a vállalkozói-üzleti világ egésze,
- köztes szféra: az előző kettő között helyezkedik el a maga sajátos intézményeivel, szervezeteivel és tevékenységével.

Az előbbi két szintet és intézményeit primer szféráknak lehet tekinteni, míg hozzájuk képest a „köztes” intézmények szekunder jellegűek. A primer szférák önálló saját meghatározással léteznek és működnek, feladataiknak, funkcióiknak meghatározott struktúrája van. A szekunder jellegű mezoszféra szervezetei, intézményei ehhez képest a makro-és/vagy mikro szint által meghatározott közegben az általuk meghatározott feladatok ellátására jönnek létre és működnek. Jól kell működni a mezoszféra intézményeinek ahhoz, hogy mikro szféra szereplői számára a gazdaság kiszámíthatóbb, a gazdasági környezet versenyképesebb legyen. A makro szférának együtt kell működni a piacgazdaság megkerülhetetlen rendszereivel, ideértve a gazdasági kamarákat is.

A piacgazdaságban szükségszerűen a fejlődés hozta létre ezen „köztes” intézményrendszert, és kialakulása, a nyugat-európai országokban több évszázad alatt fokozatosan történt. Az 50-es, 60-as években azonban a felgyorsult gazdasági-társadalmi növekedés következtében szükségszerűvé vált az intézményrendszer megerősödése, szerepének növekedése. Ezzel szemben a kelet-európai országokban nem törekedtek a „közszolgáltató állam” kialakítására, hanem az 1990-es évekig minden feladatot az állam igyekezett ellátni.

Ez a helyzet megváltozott az első kamarai törvény megalkotásával, amikor már egyes feladatokat delegált a köztes szféra intézményeire. Működésük elősegíti a piacgazdaság tisztességes piaci körülményekkel és szereplőkkel való működését, a vállalkozói szféra, azon belül is a legnagyobb tömeget képező kis- és középvállalkozók versenyképességének megerősödését, mivel érdekképviselési tevékenységük és gazdaságszervező funkciójuk mellett jelentős szolgáltatási háttérrel is rendelkeznek. A köztes szférára és intézményeinek szükségességét indokolja az is, hogy:

- a köztes szféra alapján épülő modell a gazdasági és társadalmi szerveződések hálózati együttműködésére irányítja a figyelmet (Bartal-Kákai-Szabó, 2005);
- célirányosabb lehet a gazdaságirányítás és szervezettebb lehet a gazdaság;
- a köztes szférába tartozó intézmények, szervezetek (szakma) specifikus szolgáltatások és információk nyújtására képesek (Póla, 2006).

A kamarák gazdaságfejlesztési feladatai

1994 márciusában fogadta el a magyar parlament a XVI. sz. a gazdasági kamarákról szóló törvényt, amely újból intézményesítette a köztestületi, kötelező tagságú gazdasági kamarákat 1995. január 1-jei hatállyal. A törvény kimondja, hogy a gazdasági kamarák hivatása a gazdaság fejlődésének és szerveződésének előmozdítása, az üzleti forgalom biztonságának fenntartása, a piaci magatartás tisztességének biztosítása, valamint a gazdasági tevékenységet folytatók általános, együttes érdekvédelemének segítése, melyet a kamarák köztestületi formában, önkormányzati elven alapul működésük keretében valósítanak meg. A gazdálkodó szervezetek kamarai tagsága kötelező jellegű, automatikus.¹

Az 1994-es törvény a gazdasági kamarák által ellátandó feladatokat 4 fő csoportra osztotta: a gazdaság fejlesztésével, az üzleti forgalom biztonságával, a gazdaság általános érdekeinek érvényesítésével összefüggő, valamint a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó közigazgatási feladatok. Természetesen a vállalkozások életpályáját az országosan jellemző gazdasági környezet, vagyis a piaci viszonyok, az adórendszer, a vállalkozások működését és a gazdasági tevékenységeket szabályozó jogszabályok határozzák meg, tehát a gazdaság- és vállalkozásfejlesztés elsődleges szintje a makrogazdaság. Mindez azonban területi szintre képeződik le, így az általános gazdaság- és vállalkozásfejlesztés helyi vagy regionális szinten is érvényesül (Lengyel, 2010). Ennek egyik elsődleges szereplői a gazdasági kamarák, melyek feladatai a gazdaság fejlesztésével kapcsolatban többek között: a vállalkozások infrastrukturális fejlődésének előmozdítása, a szakképzésben való közreműködés, a gazdasággal összefüggő jogszabályokról, gazdaságpolitikai döntésekről való tájékoztatás, vállalkozások fejlesztése.

Ezt követően 2000-ben az 1999. évi gazdasági kamarákról szóló CXXI. számú törvény alapján került sor a megelőző hat évben kötelező tagsággal működő közjogi kamarai rendszer átalakítására. Első lépésben megszűnt a kötelező kamarai tagság, majd a gazdasági kamarák az általuk korábban végzett közigazgatási feladatokat (kivéve a szakképzés feladatait) különböző államigazgatási szervezeteknek adták át. Mindezen feladatok ellátása mellett a gazdasági kamarák jelentős erőfeszítéseket tettek a szolgáltató és piacszervező tevékenységük kialakítására és működtetésére

¹ A gazdasági kamarákról szóló 1994. évi XVI. törvény 3. és 7. §-a alapján.

is, annak ellenére, hogy a működésükhöz szükséges feltételek (pl. székház), már az 1994-es törvény bevezetését követően sem voltak kellően biztosítva.

A kormányzat akkor, adós maradt a közfeladatok és a hozzájuk kapcsolódó források átadásával. Sajnálatos módon, a kamarai rendszer lényege rejtve maradt a sokszor ellenérdekelt államigazgatási vezetők előtt. A köztestületi kamarákat gyakran összekeverik az egyesületi törvény alapján szerveződő magánjogi típusú, gazdasági érdekképviselői szervezetekkel és nem megfelelő következtetések alapján hoznak döntéseket. Az is hibás feltételezés, hogy a kamarai rendszer kiemelt helyzetre törekszik az érdekképviselők között. A köztük lévő lényegi különbség: a köztestületi kamara a gazdaság egészére nézve látja el feladatait és nem részérdekeket képvisel. Már az első kamarai törvény alkotóinak az volt az elképzelése, hogy a magyar gazdaságban is alakuljon ki a köztestületi típusú, a gazdasággal összefüggő közfeladatok ellátására képes kamarák közjogi rendszere. Az egykori jogalkotók eredeti szándéka azonban mindeddig nem valósult meg. Mire kezdett megerősödni az új rendszer, más pályára állították át 1999-ben, szakmailag aligha indokolható módon. Az önkéntes tagságú kamarai rendszer jellegében ugyan köztestületi maradt, de lehetőségei beszűkültek. Önerejéből alapvetően a gazdasági érdekvérvényesítésben, a tagoknak nyújtott szolgáltatásokban, a hálózatszerű működésben és a szakképzés területén tudott komolyabb eredményeket felmutatni. A szakképzésben a korábbiak mellé új közjogi feladatokat is kapott.

A helyi gazdaságfejlesztés olyan tudatos beavatkozás a helyi gazdaság életébe, folyamataiba, mely egyaránt hasznosíthat külső és belső erőforrásokat, kezdeményezője lehet külső szereplő, mint például a központi kormányzat vagy külföldi tőke, mégis a legfontosabb a helyi szereplők közreműködése, akik felléphetnek a fejlesztés elképzelésének kezdeményezőjeként, támogatójaként, alakítójaként vagy annak elfogadójaként. A helyi gazdaságfejlesztés célja nem csupán a gazdasági növekedés elérése lehet, hanem olyan minőségi változások elérése is, mint a foglalkoztatás bővülése, a társadalmi problémák megoldása (Mezei, 2006).

A helyi gazdaságfejlesztés tehát túlmutat a központi gazdaságfejlesztési politikán és eszközökön azokat helyi szinten alkalmazza. Mindezek mellett a következő szint, ami főként a régiókra fókuszál, a regionális gazdaságfejlesztés. Ez főleg iparfejlesztést, technológiai centrumok fejlesztését, klaszterek létrehozását, beszállítói hálózatok kialakítását, kutatási-fejlesztési intézmények és tevékenységek fejlesztését, beruházás- és befektetés-ösztönzést jelenthet, melyekben a kamarák jelenleg is fontos szerepet töltenek be.

A regionális gazdaságfejlesztés eszközrendszere alapvetően három csoportba sorolható, ezek a pénzügyi eszközök, a nem pénzügyi eszközök és a jogi eszközök. A nem pénzügyi eszközök közé a különböző tanácsadási szolgáltatások tartoznak, mint az információs tanácsadás, vagy az üzletviteli tanácsadás (Kocziszky, 2008). A kereskedelmi és iparkamarák elsősorban ezen eszközökkel tudnak hozzájárulni a gazdaság fejlesztéséhez. A tanácsadás például a pályázatokkal, jogszabályokkal kapcsolatban, és a szakképzés területén, a finanszírozás - a Széchenyi hitelkártyán keresztül -. A kamarák fontos közigazgatási tevékenysége 2010. április 1-től bővült, az építőipari vállalkozások ellenőrzésének feladataival. Ennek során a kamara ellenőrizheti a regisztrációs szám és a törvényben foglalt feltételek meglétét, illetve a bejelentésben megjelölt adatok valóságtartalmát.

A jogi eszköz az állami szerepvállalás kereteit határozza meg, itt a kamaráknak befolyásoló, lobbizási szerepük van, igyekeznek a vállalkozások, a gazdaság érdekeit érvényesíteni egy-egy jogszabály megszületése, módosítása kapcsán. Erre egy

példa a 2009 júliusától bevezetni kívánt szakképzési hozzájárulásról szóló törvény módosítása, mely alapjaiban rengette volna meg a közel tíz év alatt felépített tanulószereződéses gyakorlati képzés rendszerét. Sikerült megakadályozniuk, a jogszabályváltozást.

A regionális gazdaságfejlesztés feladatainak hatékony, a gazdaság igényeinek megfelelő ellátása érdekében a gazdasági kamarát kistérségi, megyei, regionális és országos szinten teljes jogú tagként kerültek bevonásra a területfejlesztési tanácsok munkájába is. Ennek oka, hogy az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztés céljai és feladatai között szerepel a gazdaságfejlesztés. Így például a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtését, a gazdasági feltételekben is megmutatkozó különbségek mérséklését, a gazdaság a környezet és társadalom egyensúlyának fenntartását, a gazdaság szerkezeti megújulásának elősegítését, az innováció feltételeinek javítását, valamint a befektetők számára vonzó vállalkozói környezet kialakítását említi. Mindezt nem általános gazdaságfejlesztési céllal, hanem olyan eszközként, amellyel elősegíthető a kedvezőtlen, elmaradott térségek felzárkóztatása, az országban meglévő területi különbségek csökkentése. A gazdaságfejlesztési feladatok mindig más területfejlesztési beavatkozásokkal együtt, térségileg integráltan kerülnek megfogalmazásra. Nagyon fontos azonban, hogy a regionális gazdaságfejlesztést segítő intézményeknek (kamara, önkormányzat, felsőoktatási intézmény, bank, inkubátor ház, ipari park, K+F szervezet), összehangoltan kell működniük ahhoz, hogy a gazdaságfejlesztési programok sikeresen megvalósíthatóak legyenek.

A kamarák szerepe a vállalkozásfejlesztésben

A törvény szerint megfogalmazott gazdaságfejlesztési feladatok makro illetve "mezo"színen valósulnak meg, ellentétben a vállalkozásfejlesztési tevékenységgel, mely a mikro szféra felé irányul. Mindkét feladat a kamarák alapvető tevékenységébe tartozik, így most beszélnünk kell az általuk ellátott vállalkozásfejlesztési szerepről is. A kisvállalkozások fejlesztése már az ötvenes évektől kezdődően a világ legtöbb országában a gazdaságpolitika részévé vált. Magyarországon a rendszerváltás kezdete óta a gazdálkodási feltételrendszerben bekövetkezett változások, a piacgazdaság fokozatosan kiépülő szervezeti és jogi rendszere, valamint a korábbi nagyvállalati szervezeti struktúra összeomlása és az ezzel összefüggő foglalkoztatási kényszer, a vállalkozások számának és gazdasági súlyának növekedését eredményezték. Ennek következtében a kis- és középvállalkozások kulcsszerepet játszhatnak a munkanélküliség leküzdésében, valamint a versenyképesség javítása és az innováció területén, így nagy hangsúlyt kaptak a regionális, állami és helyi eszközökkel való támogatásukat szükségesnek tartó nézetek.

Összhangban a Kisvállalkozások Európai Chartájával², a Közösség lisszaboni programjával³ és az annak megvalósítását célzó Modern kvv-politika a növekedésért

² A Kisvállalkozások Európai Chartáját a 2000. június 19-én és 20-án rendezett Santa Maria da Feira-i Európai Tanács Elnökségi Következményeinek III. mellékleteként tették közzé.

³ A Bizottság közleménye: Közös cselekvések a növekedésért és a foglalkoztatásért: A Közösség lisszaboni programja, COM(2005) 330.

és a foglalkoztatásért c. bizottsági közleménnyel⁴, a magyar Kormány is kiemelt jelentőséget tulajdonít a hazai kis- és középvállalkozásoknak a következők miatt:

- Fontos forrásai a munkahelyteremtésnek, és az üzleti újításoknak.
- A kisvállalkozások a legérzékenyebbek az üzleti környezet változására és ők reagálnak leggyorsabban a kedvező lehetőségekre.
- A kisvállalkozások az innováció és a foglalkoztatás fontos hajtóerejét jelentik.

Az Európai Bizottság 2003. évi Entrepreneurship in Europe „Zöld könyve” szerint a legfontosabb tennivalók három pillére

- a vállalatok indulása, fejlődése, növekedése előtt álló korlátok lebontása,
- a vállalkozói kockázatvállalás és az elérhető eredmény közti egyensúly helyreállítása,
- a vállalkozás társadalmi elismertségének a fokozása.

A Chartához hasonló célkitűzéseket fogalmazott meg az Európai Unió 2001-2005-re szóló többéves vállalat- és vállalkozásfejlesztési programja⁵. A fő célok a vállalkozói szellem kibontakoztatása, az üzleti környezet fejlődésének előmozdítása, hatékony vállalkozásokat segítő szolgáltatások nyújtása és a vállalkozások felkészítése a bővítéssel járó új kihívásokra. 2005. április 6-án az Európai Bizottság Versenyképességi és Innovációs Keretprogram (2007-2013) létrehozására tett javaslatában a Keretprogram⁶részévé vált. Az EU vállalkozáspolitikája különleges hangsúlyt helyez az innovatív kis- és középvállalatok ösztönzésére. A Keretprogram előírja: biztosítani kell, hogy a finanszírozás csak a piaci hiányosságok kiküszöbölésére korlátozódjon. Négy közös célkitűzése:

- a vállalkozások - különösen a KKV-k- versenyképességének előmozdítása,
- innováció támogatása,
- versenyképes és innovatív információs társadalom fejlődésének felgyorsítása
- energiahatékonyság, új és megújuló energiaforrások támogatása.

Ezek egyike a Vállalkozásfejlesztési és Innovációs alprogram, amely az ipar és a szolgáltatások területén a vállalkozásfejlesztési, versenyképességi és innovációs tevékenységet támogatja. Hangsúlyt helyez a KKV-k finanszírozására, a közöttük létrejött együttműködés (határokon átívelő) kedvező feltételeinek megteremtésére, a vállalkozások innovációjára, a vállalkozói kultúra fejlesztésére, a gazdasági és igazgatási reformra, bürokratikus akadályok csökkentésére.

A kis- és középvállalkozások fejlesztésének 2003-2006. évi stratégiáját, a 1213/2002. (XII. 23.) Korm. határozattal elfogadott Széchenyi Vállalkozásfejlesztési Program jelentette. A program keretében a kis- és középvállalkozások finanszírozási forrásokhoz jutását segítő intézkedések tekintetében a 1065/2003. (VII.15.) Korm. határozattal meghirdették a számos hitelintézettel és szervezettel működtetett kedvezményes hitelrendszert, az ún. négy lépcsős hitelprogramot. Ezek egyike a Széchenyi Terv, amelynek keretében kezdetben 2002-ben, 100 milliárd forint pályázati keret vált hozzáférhetővé a vállalkozások számára. Napjainkra meghaladta az 1000 Milliárd forintot a hitelkihelyezés, ami 162 ezer hitelügylet jelent. A

⁴ A Bizottság közleménye: A Közösség lisszaboni programjának végrehajtása Modern kkv-politika a növekedésért és a foglalkoztatásért , COM (2005) 551.

⁵ Multiannual Programme for Enterprise and Entrepreneurship, and in Particular for Small and Medium-sized Enterprises (SMEs) 2001-2005.

⁶ New Framework Programme on Competitiveness and Innovation (CIP))

vállalkozások számára nyújtható hitel felső értékhatára is folyamatos növekedést mutat: 2003: 5 mFt, 2005: 25 mFt volt, 2010-től pedig forgóeszköz és beruházási hitel is igényelhető. E mellett egyéb, finanszírozást segítő új támogatási eszközöket (faktoring, fejlesztési tőkebefektetési intézmények) is kialakítottak.

A vállalkozásbarát üzleti környezet kialakítása érdekében szükséges a vállalkozások érdekképviselőinek, szakmai szövetségeinek, és a kamaráknak bevonása a döntések előkészítésébe. A kormányzat és a vállalkozói szféra párbeszéde, együttműködése nélkülözhetetlen a működési feltételek javítását szolgáló intézkedések kidolgozásához. Ezt erősíti a Kormány és a MKIK között 2012-ben létrejött megállapodás, mely rögzíti „hogyan a korábbi megállapodásban foglalt közös célok – a magyar gazdaság talpra állítása, a munkahelyek megvédése, a kis- és közepes vállalkozások támogatása, valamint hazánk versenyképességének javítása – érdekében eddig folytatott együttműködés eredményes.

A rendszeres társadalmi párbeszéd feltételezi, Magyarországon egy erős, a gazdaság tényleges önkormányzataként fellépő köztisztviselői kamarai rendszer működését. A gazdaság területén e funkciót a gazdasági önkormányzatoknak (például a kamaráknak) kell betölteniük, a feladatokhoz hozzárendelve a szükséges költségvetési forrásokat. A funkció eredményes, betöltését a 2012-ben bevezetett kötelező kamarai regisztrációval teremtették meg.

A közjogi feladatok bővítésének lehetőségei a szakképzés területén

Magyarország, a magyar gazdaság versenyképességének javítása nem képzelhető el versenyképes, sikeres és hatékony szakképzés nélkül. Az elkövetkező években a magyar társadalom egyik legnagyobb kihívása lesz a foglalkoztatottság szintjének növelése. A tervek között szerepel például 1 millió döntően szakképzetlen, aluliskolázott társadalmi réteg beemelése a magyar foglalkoztatás rendszerébe, amely nem képzelhető el a magyar szakképzés modernizációja nélkül. Ennek egyik kulcskérdése egy olyan szakképzési rendszer kialakítása, amely képes olyan mennyiségben és minőségben szakképzett munkaerő kibocsájtását biztosítani, amely a munkapiacra jól eladható és egyben értékesíthető tudást ad a munkavállalók számára. A sikeres és eredményes szakképzési rendszer kialakításához a gazdaság szereplőinek meghatározó részvétele szükséges. Ezért fontos, hogy a kontinentális Európa gazdaságszervezési modelljére építve meghatározásra kerüljön a köztisztviselői gazdasági kamarák megnövekedett szerepe és felelőssége a magyar szakképzés megújításában.

A gazdaság és a szakképzés közötti intézményesített együttműködésére alapozva 2004-2009 között megszülettek azok a megállapodások, amelyek alapján jelenleg már 27 gyakorlatigényes, úgynevezett fizikai szakmában az illetékes minisztériumok átadták a feladatellátást a követelményrendszerek gondozásában, a vizsgaelnöki delegálásban, a szintvizsgáztatásban, valamint a Szakma Kiváló Tanulója szervezésében. A kereskedelmi és iparkamarák a munkaadói érdekképviselőkkel együttműködve jelenleg is ellátják 8 ezer gazdálkodónál lévő 44 ezer tanulószervezés teljes körű működtetését és ellenőrzését, éves szinten pedig 12 ezer vizsgadelegálást és 13 ezer tanuló szintvizsgáztatását. Az eddig elért eredmények, teljesítmények igazolják, hogy a feladatellátást tovább célszerű szélesíteni, hiszen az állami feladatok átadását célszerű arra bízni, aki szakszerűen, szolgáltatás centrikusan és hatékonyan látja el azt.

A továbblépés területei a gyakorlatigényes fizikai szakmák teljes körének átadása lehet, mely a jelenlegi 27 alap szakképesítés helyett 168 alap szakképesítés szakmai és vizsga követelményrendszere gondozásának, vizsgaelnöki delegálásának, a szintvizsgáztatás és a Szakma Kiváló Tanulója Verseny megszervezésének átadását jelentené. Másrészt a kamarai törekvések arra irányulnak, hogy azok az érettségire épülő szakmák is átadásra kerüljenek, melyek nagy munkaerő piaci jelentőséggel bírnak. A gazdaság számára ugyanis alapvető, hogy a munkaerőpiac által igényelt struktúrában nyújtsanak képzést és kellő színvonalú gyakorlati felkészültséget biztosítsanak.

Következtetések

A gazdaságfejlesztés dilemmája, hogy a kormány illetve a gazdasági élet mely szereplői játszanak kulcsszerepet többek között a kis- és középvállalkozások és a gazdasági infrastruktúra fejlesztésének területén. A nemzetközi gyakorlat szerint az állam és annak megfelelő szervezetei, a vállalkozók alapítványai és egyesületei, valamint a gazdasági kamarák világszerte egyaránt fontos szerepet töltenek be a feladatok megoldásában. Tényleges eredményeket azonban ott érhetnek el, ahol a szereplők tevékenysége megfelelő összhangban áll egymással. Hazánkban a kamarák biztosítják a gazdálkodó szervezetek teljes körű részvételét a gazdasággal összefüggő közfeladatok ellátásában, valamint a kötelező tagság (jelenleg még csak a kötelező regisztráció) folytán a kormányzat olyan információkkal rendelkezik, amelyek segítik intézkedéseinek, stratégiáinak előkészítését. Ez azonban feltételezi a felek szoros együttműködését, és a közös cél iránti elkötelezettséget.

Irodalomjegyzék

1994. évi LI. törvény a Gazdasági kamarákról
1996. évi XXI. törvény a Területfejlesztésről és területrendezésről
1999. évi CXXI. törvény a Gazdasági kamarákról
2003. évi LXXXVI. tv. a Szakképzésről
BARTAL A. M., KÁKAI L., & SZABÓ I. (2005): *A non-profit szervezetek érdekképviselője, kapcsolatrendszere*. Kézirat. Budapest: Századvég Civil Akadémia.
FARKAS Gy. (2000): *Kamarák és vállalkozói érdekképviselők az integrációs felkészülésben*. Budapest: Osiris.
KOCZISZKY Gy. (2008): *Területfejlesztés módszertana*. Miskolc: Miskolci Egyetem. Gazdaságtudományi Kar.
LENGYEL I. (2010): *Regionális gazdaságfejlesztés*. Budapest: Akadémiai.
MEZEI C. (2006): Helyi gazdaságfejlesztés Közép-Kelet- Európában. *Tér és Társadalom*, (3), 95-108.
PÓLA P. (2006): Gazdasági kamarák a globalizálódó világban. *Tér és Társadalom*, (3), 19-30.